

INSTALAȚII DE ÎNCĂLZIT ÎN LOCUINȚE DIN MEDIUL RURAL DIN MOLDOVA. SECOLELE XIV–XVII

DE

PARASCHIVA-VICTORIA BATARIUC

Cercetări arheologice efectuate pe teritoriul de la răsărit de Carpați pe parcursul unui secol au dus la descoperirea unor vestigii variate datând din evul mediu, între care un loc important îl ocupă cele legate de lumea rurală: reședințe boierești, locuințe, biserici, necropole.

Condițiile obiective de lucru nu au permis arheologilor români să cerceteze în mod exhaustiv o așezare rurală: vatra satului cu locuințele, curtea boierească, biserica, necropola, precum și conexiunile dintre ele¹. De cele mai multe ori au fost săpate două sau trei locuințe, biserica, câteva morminte, eventual curtea boierească, fapt care a împietat asupra rezultatelor cercetării, cât și a concluziilor formulate². Cu toate aceste disfuncționalități, cercetările arheologice au dus la descoperirea unei game diverse de locuințe: bordeie, mai mult sau mai puțin adâncite, de suprafață, simple sau pe o temelie de piatră, realizate în tehnici diferite, observațiile făcute contribuind la mai buna cunoaștere a realităților locale, a vieții cotidiene a celor ce au trăit în Moldova în evul mediu.

Ne propunem, în cele ce urmează, să trecem în revistă, succint, în măsura informațiilor oferite de studiile publicate de-a lungul timpului, datele tehnice privind instalațiile de încălzit care au funcționat în casele din așezările sătești, încercând să aducem noi precizări legate de existența acestor amenajări extrem de utile în jurul cărora se desfășura întreaga viață de familie și care, în ultimă instanță, conferă unui spațiu închis tocmai caracterul de locuință.

Poate că, în stadiul actual al cercetărilor, încercarea noastră pare sau este temerară. Majoritatea lucrărilor consultate referitoare la prezentarea unor locuințe descoperite în mediul rural sunt extrem de parcimonioase atunci când vorbesc despre instalațiile de încălzit, de cele mai multe ori mulțumindu-se să le semnaleze prezența și să le facă o descriere sumară. Este menționat amplasamentul, dar nu întotdeauna, corelat sau nu cu poziția intrării. Foarte rar se specifică forma, modul de construcție, unele detalii precum ar fi prezența sau absența gardinii ori a gropii pentru cenușă, unele elemente suplimentare cum sunt camnița, hornul, coșul, modalitatea de evacuare a fumului.

Ceea ce trebuie subliniat încă de la început este faptul că instalații de încălzire nu lipsesc în nici unul din tipurile de locuințe descoperite, dar că nu se poate face precizarea că un anumit gen de locuință este caracterizat de un anumit fel de instalație de încălzit, în mod exclusiv. O parte a locuințelor descoperite, mai cu seamă cele de suprafață, aflate la adâncimi de 0,30–0,50 m față de nivelul actual de călcare – dar nu numai ele – au avut de suferit în urma lucrărilor agricole³ sau a unor fenomene naturale⁴, astfel că de multe ori a fost extrem

¹ O excepție notabilă o constituie cazul satului medieval Coconi, din Țara Românească, unde săpăturile arheologice întreprinse pe parcursul a șapte ani au dus la cercetarea unei suprafețe de peste 9000 mp, aproximată a reprezenta o cincime din așezare, cu 74 de locuințe, trei cuptoare de olar, trei cimitire, fortificații. Cf. N. Constantinescu, *Coconi, un sat din Câmpia Română în epoca lui Mircea cel Bătrân. Studiu istoric și arheologic*, București, 1972, *passim*.

² M. D. Matei, *O prioritate absolută a cercetării arheologice de la răsărit de Carpați: satul medieval*,

comunicare prezentată la simpozionul „Artă și civilizație medievală”, Suceava, 2–3 octombrie 1998.

³ Al. Artimon și C. Eminovici, *Cercetări arheologice în așezarea medievală din comuna Ștefan cel Mare (județul Bacău)*, în *Carpica*, X, 1978, p. 274–275.

⁴ Este, de exemplu, cazul locuințelor de la Lunca Dorohoi, distruse de râul Siret. Cf. D. Gh. Theodor, Eug. Neamțu și V. Spinei, *Cercetări arheologice la Lunca Dorohoi*, în *ArhMold*, VI, 1969, p. 190, 200.

de dificil în a le surprinde conturul, întreaga suprafață, unele detalii, cât mai cu seamă a putea face observații legate de sistemul de încălzire. Și o altă precizare care se impune este aceea că numeroase amenajări considerate locuințe nu au fost prevăzute cu instalații de încălzire, fapt care ridică un semn de întrebare asupra funcționalității acestor spații. S-a apreciat de unii cercetători că multe din aceste încăperi lipsite de instalații de încălzit au putut servi drept anexe folosite fie la țesut, fie pentru alte scopuri gospodărești⁵, în timp ce alți specialiști au emis ipoteza că ne găsim în fața unor construcții cu caracter sezonier sau a unor adăposturi pentru animale mici pe timp de iarnă⁶.

Cercetările întreprinse au dus la descoperirea, în mai multe așezări rurale din Moldova a unor construcții în care nu a fost pusă în evidență existența unor instalații de încălzire.

La Mihoveni - Cahla Morii, locuința nr.1, datând de la sfârșitul secolului XIV, situată la adâncimea de 0,35 m față de nivelul actual de călcare, de formă rectangulară, cu dimensiunile de 3,00 x 2,5 m, în interiorul căreia nu s-au găsit urme de chirpici, ci foarte multă cenușă și cărbune, fapt care a condus la concluzia că a fost construită din material lemnos nelutuit, nu era prevăzută cu vreo instalație de încălzit⁷. Nu este exclus ca la Mihoveni, în cazul locuinței nr.1 să ne găsim în fața unei construcții cu caracter sezonier, fapt sugerat de modul de realizare, din material lemnos nelutuit, care să fi fost folosită doar pe parcursul anotimpului călduros.

Lipsite de asemenea instalații de încălzit se dovedesc a fi construcțiile contemporane descoperite la Zvorâștea (bordei)⁸ și Zamostea (de suprafață, cu dimensiunile de 3,00 x 2,60 m)⁹.

De la sfârșitul secolului XIV și începutul secolului XV datează construcțiile descoperite la Băiceni – „Siliște”, Suceava – „Parcul Cetății”, Todirești – „Săliște”, Liteni – „La Șaibă”. La Suceava – „Parcul Cetății” a fost descoperită o locuință de suprafață, rectangulară, cu dimensiunile de 3,00 x 2,60 m, construită din material lemnos, cu pereții lutuiți. Nu au fost sesizate urmele gropilor de pari, a bănelor-tâlpi sau a vetrei¹⁰. La Todirești „Săliște” a fost cercetată o construcție adâncită la 1,40 m față de nivelul actual de călcare, dreptunghiulară, cu dimensiunile de 3,40 x 2,10 m, realizată din material lemnos de dimensiuni mici, cu acoperiș din paie sau trestie care se rezema cu poalele de sol. La numai 1,5 m față de colțul de sud-vest al acestei construcții, la adâncimea de 0,50 m a apărut o vatră „pentru scopuri casnice”¹¹, ceea ce ne îndreptățește să sugerăm ipoteza că la Todirești ne găsim în fața unei amenajări sezoniere, folosită, cu probabilitate, în anotimpul călduros, când mâncarea era pregătită în spațiul liber din imediata apropiere a locuinței. Locuința nr.1 descoperită la Liteni „La Șaibă” se încadrează în categoria celor semiadâncite, podeaua, de pământ bătătorit, aflându-se la adâncimea de aproximativ 0,50 m față de solul medieval (0,74 m față de nivelul actual de călcare), rectangulară, cu dimensiunile de 2,80 x 2,95 m. Nu s-au observat urme ale unor amenajări interioare, legate fie de distribuirea spațiului, de prezența instalației de încălzit sau de susținerea acoperișului¹². Despre această construcție s-a lansat ipoteza de către descoperitori, că a avut un caracter sezonier, după cum nu poate fi exclusă nici posibilitatea de a fi servit drept anexă de caracter gospodăresc a unei locuințe de suprafață, aflată în apropiere¹³. Un bordei rectangular, având colțurile rotunjite și dimensiunile de 3,20 x 2,85 m și intrarea în formă de gârlici plasată pe latura de sud a fost descoperit la Băiceni – „Siliște” (locuința nr. 28). Lipsesc urmele de pari, grinzile carbonizate, vatra, ceea ce nu permite precizarea detaliilor privind sistemul de construcție sau destinația acestei amenajări¹⁴.

De la începutul secolului XV datează construcția cu dimensiunile de 3 x 5 m descoperită la Udești, lipsită de asemenea de instalație de încălzit¹⁵. La Mălești, sat dispărut din zonă comunei Dragomirești, județul

⁵ M. Comșa, *Types d'habitations de caractère rural de la région comprise entre les Carpates Meridionales et la Danube aux XIII-e – XVII-e siècles*, în *Dacia*, N.S., XXI, 1977, p. 309; „En ce qui concerne les huttes dépourvues de foyers, nous pensons que leur usage était tout autre que l'habitation. Elles devaient servir d'annexes, destinées à donner abri au metier à tisser ou à servir à l'autre fins domestiques”.

⁶ M. D. Matei, E. I. Emandi, O. Monoranu, *Cercetări arheologice privind habitatul medieval rural din bazinul superior al Șomuzului Mare și al Moldovei (secolele XIV–XVII)*, Suceava, 1982, p. 53.

⁷ N. Ursulescu, P. V. Bataruic, *Cercetările arheologice de la Mihoveni (Suceava) - 1973*, în *Suceava*, V, 1978, p. 91.

⁸ Inedit, informație dr. Mircea Ignat, căruia îi mulțumim și pe această cale.

⁹ M. Andronic, *O locuință medievală și un habitat medie-*

val dispărut de pe cuprinsul comunei Zamostea (județul Suceava), comunicare prezentată la simpozionul „Artă și civilizație medievală”, Suceava, 24–25 noiembrie 1995.

¹⁰ R. Popovici Baltă, N. Ursulescu, *Descoperiri arheologice din secolele XIV–XV de la Suceava - Parcul Cetății*, în *ArhMold*, IX, 1980, p. 93.

¹¹ M. Andronic, *Sondaajul arheologic în așezarea medievală de la Todirești (județul Suceava)*, în *Suceava*, XXI, 1994, p. 573, 576.

¹² M. D. Matei, E. I. Emandi, O. Monoranu, *op.cit.*, p. 52–53.

¹³ *Ibidem*, p. 53–54.

¹⁴ R. Popovici Baltă, *Cercetări arheologice în așezarea din secolele XIV–XV de la Băiceni (județul Iași)*, în *ArhMold*, VIII, 1975, p. 293–305.

¹⁵ M. D. Matei, E. I. Emandi, O. Monoranu, *op.cit.*, p. 53, nota 28.

Neamț, locuința nr. 5, foarte puțin adâncită, de formă rectangulară, cu dimensiunile de 2,00 x 2,50 m și colțurile rotunjite nu a fost prevăzută cu instalație de încălzire. În ciuda acestui fapt, construcția, datând din primele decenii ale secolului XV a fost considerată locuință¹⁶.

Din secolul XV datează o serie de construcții care, având o destinație specială, nu au fost prevăzute cu instalații de încălzit. Este cazul unui bordei rectangular, cu dimensiunile de 6,00 x 6,50 m în care se găseau două cuptoare distruse, și unelte de fier, descoperit la Aldești, județul Neamț și considerat a fi atelierul unui meșteșugar care se ocupa cu prelucrarea metalului¹⁷. O destinație deosebită a avut și încăperea descoperită la Izvoare, județul Neamț, de formă rectangulară, cu dimensiunile de 2,70 x 3 m, cu pereții căptușiți cu scânduri groase de aproximativ 7–8 cm, podită, de asemenea, cu scânduri, având intrarea pe latura de sud, sub forma unui gârlici prevăzut cu trepte cruțate, încăperea în care nu a fost pusă în evidență instalația de încălzire¹⁸. Aici a fost descoperită o cantitate deosebită de vase de lut, 39 de piese întregi și 75 fragmente, de o mare diversitate tipologică, precum și piroane de fier¹⁹, fapt care i-a condus pe autorii descoperirii la concluzia că încăperea în discuție a servit drept anexă gospodărească la o casă situată în imediata apropiere, fiind un fel de pivniță sau încăperea depozit pentru olărie și alimente²⁰ și datând, de la mijlocul și din a doua jumătate a secolului XV²¹.

Din a doua jumătate a secolului XVII datează o construcție de suprafață, puțin adâncită, având dimensiunile de 11,00 x 4,75 m, descoperită la Hlincea. Podeaua lutuită, puternic arsă, era mărginită pe toate laturile de bârne, alte două bârne erau dispuse longitudinal în interior; în câteva locuri se aflau cărămizi, marcând după toate probabilitățile niște praguri. În textul care prezintă descoperirea acestei amenajări nu se face nici o referire la sistemul de încălzire, ceea ce ne face să ne întrebăm dacă acesta a existat și ne găsim cu adevărat în fața unei locuințe sau dacă acesta a fost distrus de lucrările agricole, dat fiind faptul că adâncimea la care se afla era de numai 0,45 m²².

Cazul locuințelor de la Lunca, datând de la sfârșitul secolului XIII și de la începutul celui următor, cât și de la sfârșitul secolului XIV este deosebit, deoarece, fiind distruse de râul Siret, nu s-au păstrat decât parțial și este posibil ca tocmai porțiunea unde fusese amenajată instalația de încălzit să fi dispărut datorită apelor²³.

La Lunca, bordeiul 1, rectangular, adâncit până la 1,30 m față de nivelul actual de călcare, datând de la sfârșitul secolului XIV și începutul celui următor nu prezenta urmele instalației de încălzire. Dimensiunile păstrate, 3,50 x 2,80 m, duc la concluzia că apele Siretului nu au distrus decât o mică parte din suprafața acestei construcții²⁴. Nu este exclus ca vatra sau poate cuptorul cotlonit în peretele de pe latura de sud-vest să fi fost distruse și să fi dispărut o dată cu această parte a locuinței.

Din ultimul sfert al veacului XIII și din primele decenii ale celui următor datează bordeiele 2 și 3 descoperite la Lunca. Bordeiul nr. 2, rectangular, având de asemenea latura de sud-vest distrusă de râul Siret, prezenta podeaua băătorită simplă, la adâncimea de 1,70 m față de nivelul actual de călcare; nu i s-a păstrat decât o parte din umplutură și nu a putut fi determinată intrarea și nici vatra, în schimb au fost descoperite resturi de lipitură de vatră și pietre arse²⁵. Bordeiul nr. 3 se găsea la aproximativ 30 m vest de bordeiele 1 și 2, fiind distrus și acesta pe latura de sud-vest de apele râului Siret, iar pe cea de est de o intervenție ulterioară. Bordeiul avea o formă rectangulară, cu laturile de circa 3,50 x 2,80 m, cu intrarea în forma unui gârlici în pantă, pe latura de nord, cu podeaua băătorită simplă, aflată la adâncimea de 1,10 – 1,15 m față de nivelul actual al solului, iar în interior nu a fost evidențiată instalația de încălzire²⁶. Există totuși un indiciu că în cazul bordeielor 2 și 3 de la Lunca au fost utilizate vetre: este vorba de urmele de afumare și de cruste negricioase de pe unele porțiuni ale vaselor, ba chiar de ardere secundară a unor borcane, rezultat al acțiunii focului în utilizarea unor instalații de încălzit deschise²⁷.

Dacă prezența instalațiilor de încălzit de tipul vetrelor sau a cuptoarelor a putut fi doar postulată la Lunca, pe baza unor mărturii indirecte, urmele de arsură de pe vase sau ale lipiturilor de la vatră, în schimb în alte așezări rurale existența instalațiilor de încălzit a fost documentată în mod cert.

¹⁶ R. Popovici, *Cercetări arheologice în așezarea rurală medievală Mălești (secolele XIV–XVII)*, în *ArhMold*, XI, 1987, p. 172.

¹⁷ V. Ursachi, *Cercetări arheologice efectuate de Muzeul de Istorie din Roman*, în *Carpica*, I, 1968, p. 142.

¹⁸ V. Spinei, M. Alexianu, Șt. Scorțanu și E. Ciubotaru, *Încăperea depozit din secolul al XV-lea de la Izvoare (județul Neamț)*, în *ArhMold*, XVI, 1993, p. 258.

¹⁹ *Ibidem*, p. 258–273, fig. 2–12.

²⁰ *Ibidem*, p. 258.

²¹ *Ibidem*, p. 273.

²² S. Cheptea, *Săpături arheologice de la Hlincea lași din anul 1964*, în *CercetIst*, I, 1970, p. 77–90.

²³ D. Gh. Teodor, Eug. Neamțu și V. Spinei, *op.cit.*, p. 190, 200.

²⁴ *Ibidem*, p. 200, fig. 2

²⁵ *Ibidem*, p. 190, fig. 2

²⁶ *Ibidem*, p. 190.

²⁷ *Ibidem*, p. 198.

În cea de a opta etapă de evoluție a așezării de la Hansca, raionul Hâncești, Republica Moldova, datând din prima jumătate a secolului XIV, au fost încadrate zece locuințe semiadâncite, în care „erau folosite vetrele simple sau cuptoarele din lut, care se întâlnesc de cinci ori”²⁸.

La Mihoveni - „Cahla Morii”, în bordeiul nr. 2, păstrat parțial, cu podeaua de lut bine bătătorită, la adâncimea de 1,57 m față de nivelul actual de călcare, rectangular, cu o latură cu lungimea de 3,15 m, se găsea o vatră de formă ovală, cu diametrul de 0,67 m, plasată pe latura de sud, în apropierea colțului de sud-vest al locuinței. Lângă vatra amenajată direct pe podeaua locuinței, puternic arsă, au fost descoperite lespezi de pietre de râu calcinate, care considerăm că au servit la protejerea unuia dintre stâlpii de pari aflați în apropierea instalației de încălzit²⁹.

Din a doua jumătate a secolului XV datează locuința nr. 2 de la Udești, județul Suceava, încadrată de descoperitori în categoria bordeielor deoarece se afla la adâncimea de 0,90 m față de nivelul de săpare. Judecând după urmele de cărbune locuința a avut pereții din lemn, iar podeaua fusese acoperită cu scândură. Bordeiul nu a putut fi cercetat în întregime, din această cauză nu se poate ști dacă o masă mai compactă de arsură care se contura în zona colțului de nord-est provenea de la o vatră sau avea o altă semnificație³⁰.

Vetre au fost folosite și în cazul locuințelor adâncite, cunoscute în literatura de specialitate sub denumirea improprie de „semibordeie”³¹.

Pe actualul teritoriu al comunei Dragomirești, județul Neamț, cercetările arheologice coroborate cu informațiile documentare și cu sursele toponimice au evidențiat existența vechilor sate Negoești, Mălești și Obârșia. La Mălești au fost cercetate patru locuințe, dintre care două, nr. 1 și nr. 4 fuseseră încălzite cu vetre. Locuința nr. 1, datând din ultimele decenii ale secolului XIV, se încadrează în categoria celor adâncite, podeaua aflându-se la 0,40 m față de nivelul medieval de călcare, fiind de formă rectangulară, cu dimensiunile de 2,10 x 2,80 m, și având colțurile rotunjite; intrarea nu a fost sesizată, se găsea probabil pe latura scurtă, opusă vetrei. În partea de sud-est se afla vatra, de forma unei potcoave alungite, cu dimensiunile de 0,60 x 0,90 m și care, orientată spre mijlocul încăperii, fusese construită direct pe podeaua de pământ bătătorit, cu marginile mai ridicate în raport cu restul amenajării. În apropierea vetrei se aflau câteva pietre plate, dispuse pe podea³². Locuința nr. 4, datată în primele decenii ale secolului XV se afla la circa 9 m nord-est de locuințele nr. 1 și nr. 2 și aparținea, de asemenea, categoriei celor adâncite, podeaua, de lut bătătorit, aflându-se la adâncimea de 0,75 m față de nivelul medieval al solului. Locuința era de plan rectangular, cu dimensiunile de 3,30 x 2,65 m, și colțurile rotunjite. Pereții locuinței se pare că au fost realizați din nuiele susținute de pari și acoperite cu lut. În apropierea laturii de nord, aproximativ pe mijloc, se găsea vatra, ovală cu dimensiunile de 0,70 x 0,75 m, adâncită cu numai 0,10 m față de podeaua locuinței³³.

Din deceniul trei al secolului XV datează locuința nr. 3 de la Liteni („La Șaibă”). Este o locuință având podeaua de lut bătătorit la adâncimea de 0,63 m în raport de nivelul actual de călcare și la numai 0,40 m față de momentul săpării, de formă rectangulară, având colțurile ușor rotunjite și dimensiunile de 2,15 x 2,55 m, cu pereții realizați din nuiele împletite și acoperite cu lut. Nu a fost surprinsă intrarea. Se pare că acoperișul, în două ape, se sprijinea pe pari, ale căror gropi au fost găsite pe latura de nord-est. În colțul de nord-vest al locuinței se afla vatra, de formă neregulată, puternic arsă, mai ales spre mijloc, acoperită cu o cantitate oarecare de cenușă și cărbune, precum și cu câteva fragmente ceramice³⁴.

Cercetări arheologice întreprinse la Negoești în deceniul opt al secolului XX au dus la descoperirea mai multor locuințe, diverse ca mod de construcție și care se încadrează cronologic într-o perioadă de timp cuprinsă între secolele XIV și XVII. Între anii 1972–1977 au fost cercetate 10 locuințe, rezultatele cercetărilor arheologice fiind prezentate sintetic. Din cele zece locuințe se spune că șapte sunt de tipul celor adâncite și trei de suprafață, ambele categorii fiind documentate în întreaga perioadă a secolelor XIV–XVII. Cea mai veche locuință, de la

²⁸ Gh. Postică, *Românii din codrii Moldovei în evul mediu timpuriu (studiu arheologic pe baza ceramicii din așezarea Hansca)*, Chișinău, 1994, p. 120.

²⁹ P. V. Bataruic, *Șantierul arheologic Mihoveni, punctul „Cahla Morii” (județul Suceava)*, comunicare prezentată la cea de a XXV-a sesiune anuală de rapoarte privind rezultatele cercetărilor arheologice din anul 1990, Piatra Neamț, 2–5 mai 1991.

³⁰ M. D. Matei și Al. Rădulescu, *Șantierul arheologic*

Udești (județul Suceava), în *Suceava*, III, 1973, p. 280–282.

³¹ Despre folosirea unor anumitor termeni pentru a desemna locuințele medievale din spațiul românesc, cf. V. Neamțu, *Hutte et demi-hutte. Un problème de terminologie*, în *AI/II*, XXIV, 1987, p. 9–16.

³² R. Popovici, *op.cit.*, p. 170–171, fig. 1.

³³ *Ibidem*, p. 171–172, fig. 2.

³⁴ M. D. Matei, E. I. Emandi, O. Monoranu, *op.cit.*, p. 57–59, fig. 5.

sfârșitul secolului XIV se încadrează în categoria celor adâncite (locuința VI), în timp ce în prima jumătate a secolului XV se încadrează locuința VII, de suprafață. Se face precizarea că, indiferent de adâncimea la care se găsesc, locuințele sunt monocelulare, rectangulare, având colțurile rotunjite și dimensiuni modeste de 2,10 x 2,25 m și 2,60 x 3,00 m, cu două excepții: locuința II de 6,50 x 4,50 m și locuința III cu 5,25 m. Se specifică, de asemenea, că locuințele erau prevăzute, în majoritatea cazurilor, cu vetre aflate pe una din laturile scurte, în general opusă intrării³⁵. Se cunosc și două excepții, locuințele II și III încălzite cu sobă din cahle și cuptor, despre care se va vorbi la locul cuvenit.

Cercetările din anul 1979 au dus la descoperirea altor locuințe adâncite („semibordeie”), datând din secolul XV, sau din secolele următoare. Locuința XIV poate fi datată la începutul secolului XV. De formă rectangulară, cu dimensiunile de 2,00 x 2,50 m, avea în colțul de sud-vest, la adâncimea de 1,60 m față de nivelul actual al solului, vatra, amenajată direct pe podea, de formă aproape ovală, cu dimensiunile de 0,70 x 0,80 m³⁶. Locuința XIII, care era suprapusă de locuința XII, ce a distrus-o parțial, datează de la mijlocul secolului XV. Este o construcție adâncită cu circa 0,65 m față de nivelul actual de călcare, rectangulară, având colțurile mult rotunjite, cu laturile de 2,00 x 2,80 m și podeaua simplă, bătătorită, ce nu prezenta urme de lutuială. În colțul sud-vestic al locuinței se găsea vatra, de formă rectangulară, distrusă în mare parte³⁷. Locuința XII, suprapunând-o pe cea cu numărul XIII, avea podeaua adâncită la 1,20 m față de nivelul actual de călcare, de formă rectangulară, cu dimensiunile de 2,20 x 2,45 m. Pe una din laturile locuinței se găseau urmele a două gropi de pari ce susțineau acoperișul. În colțul de nord-vest se găsea vatra, construită direct pe podeaua de lut bătătorit dispusă aproape în diagonală față de conturul încăperii, cu un traseu neregulat și având dimensiunile de 1,00 x 1,20 m. Locuința XII se datează la sfârșitul secolului XV și începutul celui următor³⁸. La circa 55 m sud-vest de grupul celor trei locuințe descrise mai sus au fost descoperite alte două, XV și XVI, de asemenea adâncite (de tipul „semibordeielor”). Locuința XVI, încadrată în secolul XV era suprapusă pe locuința XV, care a și distrus-o aproape în întregime. Vatra se găsea pe una din laturile scurte, cea de sud-vest, fiind și ea distrusă de construcția ulterioară³⁹. Locuința XV, care se încadrează cronologic în secolul XVII, se afla la adâncimea de 0,80 m față de nivelul actual de călcare. Era o locuință rectangulară, cu laturile de 2,00 x 2,40 m. Pe una din laturile scurte, în partea de sud-vest a fost construită vatra, direct pe pământul galben nepurtat, fără vreo amenajare specială. Această vatră suprapunea, la numai 0,10 m adâncime, o alta, distrusă aproape în întregime, ca și locuința XVI, căreia i-a aparținut⁴⁰.

Din prima jumătate a secolului XV datează locuința IV descoperită la Negrești, comuna Dobreni, județul Neamț, în zona unde se afla satul astăzi dispărut Dolhești, care se încadrează și ea în categoria locuințelor adâncite (semiîngropate). Locuința IV, rectangulară, cu dimensiunile de 3,60 x 2,50 m, avea podeaua, prezentând denivelări, la adâncimea de 0,60 m față de nivelul actual al solului. Pe mijlocul unei laturi scurte se găsea vatra, construită direct pe pământul galben în care a fost săpată locuința, de formă aproape ovală, cu dimensiunile de 0,80 x 1,20 m și grosimea de 0,04 m. În colțul nord-estic al locuinței au fost observate urmele altei vetre, anterioară celei descrise mai sus și care a fost distrusă înainte de construirea celeilalte, după cum o probează fragmentele de lipitură găsite cu fața în jos. Se face specificația expresă că vatra din colțul de nord-est a aparținut locuinței IV, atât pe considerente de ordin stratigrafic, cât și din punctul de vedere al inventarului ceramic descoperit⁴¹.

De la sfârșitul secolului XV și de la începutul celui următor datează și locuința descoperită în anul 1936 în sectorul B de la Izvoare, județul Neamț. Locuința a fost săpată în sigă până la adâncimea medie de 0,50 m; era de formă dreptunghiulară, cu dimensiunile de 6,52 x 5,52 m, orientată NE - și SV, având colțurile rotunjite și ieșite în afară „ca niște bastioane semicirculare de 1-1,25 m”. În mijlocul încăperii a apărut vatra cu arsură și crustă netedă, cu un contur elipsoidal, cu lungimea de 1 m și lățimea de 0,50 m⁴².

La Hlincea, în suprafața denumită H a fost descoperită o locuință adâncită („semibordei”), datând de la sfârșitul secolului XV și începutul secolului XVI. Locuința de la Hlincea era de forma unui patruleter cu unghiurile larg arcuite și dimensiunile de 3,90 x 3,60 m. Pe latura de nord a fost cruțată o mică banchetă din lut,

³⁵ R. Popovici, *Așezarea rurală Negoști (secolele XI-XVII). Rezultatele cercetărilor arheologice din anii 1972-1977*, în *MemAntiq*, IX-XI, 1977-1979, p. 263-264, fig. 1.

³⁶ R. Popovici Baltă, *Cercetări arheologice în așezările rurale medievale de la Borniș, comuna Dragomirești, județul Neamț (secolele XI-XVII)*, în *Materiale*, XIV, Tulcea, 1980, p. 573-574, fig. 1.

³⁷ *Ibidem*, p. 573.

³⁸ *Ibidem*, p. 572-573.

³⁹ *Ibidem*, p. 574.

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ R. Popovici Baltă, D. Pop, *Săpăturile arheologice din așezarea rurală medievală de la Negrești Neamț*, în *Materiale*, XIV, Tulcea, 1980, p. 589, fig. 1.

⁴² R. Vulpe, *Izvoare. Săpăturile din 1936-1948*, București, 1957, p. 31-32, fig. 13.

spațiul din mijlocul locuinței fiind mai adâncit nu numai față de banchetă, ci și de nivelul podelei; intrarea se făcea printr-un culoar săpat în colțul de sud-vest până la nivelul de jos din mijloc. Pe latura de est se găseau două vetre suprapuse parțial, dintre care prima, ovală, a fost amenajată într-o ușoară albiere a fundului locuinței, iar cea de a doua a fost construită la nivelul capătului banchetei. Ambele vetre fuseseră construite dintr-o simplă lipitură de lut, groasă de 3–5 cm, cu suprafața fățuită⁴³.

Dar vetre au fost întâlnite și în cazul unor locuințe de suprafață, precum cele descoperite la Cordeni, județul Vaslui sau Negoești, județul Neamț.

La Cordeni „Popești”, au fost descoperite două locuințe datând din secolul XV. Ambele locuințe, parțial distruse, erau de formă dreptunghiulară, cu dimensiunile de 3,00 x 5,00 m, orientate est-vest. De-a lungul pereților se aflau bârne de lemn de la temelie, iar în colțuri, urme de pari carbonizați. Pe podeaua bine lutuită se aflau fragmente de bârne carbonizate. Nu au fost surprinse intrările. Vetrele, simple, au fost amenajate în amândouă locuințele pe un pat de lut galben, în unul din cazuri în colțul de sud-vest, iar în celălalt în cel de nord-est⁴⁴.

La Negoești, trei din cele zece locuințe descoperite în perioada 1972–1977 erau de suprafață, dintre care una datează din secolul XV și alte două din secolele XVI–XVII. În toate aceste locuințe au fost amenajate vetre⁴⁵.

În locuințe au fost întrebuițate și cuptoare, după cum o probează descoperiri făcute la Zaharești (județul Suceava), Brășăuți și Negoești (județul Neamț), Mălăieștii Vechi, Bălțați, Aneni, Ruseni, Poiana, ultimele în Republica Moldova.

Cele două locuințe descoperite la Zaharești „Săliște” se încadrează în categoria celor adâncite. Locuința nr.1, care a funcționat la sfârșitul secolului XIV⁴⁶ avea podeaua adâncită la 1,25 m față de nivelul actual de călcare, era de plan dreptunghiular, cu laturile de 2,00 x 3,00 m. Podeaua fusese inițial acoperită cu un strat ușor de lutială galbenă, care în urma folosirii și a faptului că nu a mai fost refăcută era rău conservată. De-a lungul laturilor au fost surprinse urmele a nouă gropi de pari, ceea ce îndreptățește ipoteza că aceștia au servit nu numai pentru susținerea acoperișului, dar și pentru fixarea bârnelor ce căptușeau pereții. Latura de sud a locuinței prezenta un ieșind adânc de 0,50 m și larg de 1,40 m, situat în colțul de nord-vest, în care a fost descoperită o cantitate destul de mare de cărbune și cenușă, concentrată mai cu seamă într-o parte adâncită față de podea. Se consideră că această amenajare a putut să fie legată de existența unui cuptor, de la care însă nu s-au descoperit resturi mai consistente⁴⁷. Locuința nr. 2, identificată la o distanță de aproximativ 20 m nord-est de locuința nr. 1 poate fi încadrată din punct de vedere cronologic în a doua jumătate a secolului XV și la începutul celui următor⁴⁸, prezentând aceleași caracteristici tehnice și planimetrice ca și precedenta. Groapa locuinței se adâncea până la circa 1,15 m față de nivelul actual de călcare; planul era dreptunghiular, cu laturile de 2,00 x 2,95 m, și colțurile ușor rotunjite. Podeaua a fost amenajată numai prin bătătorirea pământului de culoare gălbuie. La amenajarea instalației de foc s-a folosit același procedeu ca și în cazul locuinței nr. 1, vatra sau cuptorul fiind plasate în afara planului încăperii, dar faptul că nu s-a putut surprinde în condiții satisfăcătoare planul construcției, nu permite să se facă precizări detaliate asupra modului de realizare al acesteia⁴⁹.

La Brășăuți au fost cercetate mai multe locuințe datând din prima jumătate și de la mijlocul secolului XV, fără a se putea face observații privind sistemul de construcție. S-a presupus că era vorba de construcții ușoare, din lemn, cu o podea realizată dintr-un strat subțire, negricios, bătătorit. Au fost surprinse instalații de încălzit în două locuințe, nr. 1 și nr. 2, de mari dimensiuni, locuința nr.1 de 5,25 x 4,00 m și locuința nr. 2 de 5,00 x 4,00 m. În locuința nr.1 cuptorul, despre care s-a spus că servea la încălzit și preparat hrana se găsea plasat într-unul din colțuri. În locuința nr. 2 se aflau două cuptoare, dispuse în colțurile de pe latura de sud-vest, corespunzător unor încăperi diferite. Cuptoarele erau de formă ovală, cu diametrul de 0,80 m și respectiv 1,20 m. Pereții fuseseră realizați de lut amestecat cu pleavă, erau groși de 6–10 cm, ceea ce indică o folosință îndelungată; bolta era prăbușită. Fundul cuptorului, adâncit cu 0,25–0,30 m sub nivelul podelei era acoperit cu un strat gros de cenușă și cărbuni. În fața unor cuptoare s-a observat existența unor gropi nu prea mari, care serveau pentru alimentarea cu lemne⁵⁰.

⁴³ M. Petrescu-Dîmbovița și colab., *Șantierul arheologic Hlincea - Iași*, în *SCIV*, 6, 1955, 3–4, p. 695–696, fig. 6.

⁴⁴ D. Gh. Teodor, *Săpăturile arheologice de la Corbeni (județul Vaslui)*, în *Materiale*, IX, 1970, p. 325–327.

⁴⁵ R. Popovici, *Așezarea rurală Negoești (secolele XV–XVII). Rezultatele cercetărilor arheologice din anii 1972–1977*, în *MemAntiq*, IX–XI, 1976–1979, p. 263–264.

⁴⁶ M. D. Matei, E. I. Emandi, O. Monoranu, *op.cit.*, p. 110.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 104–105, fig. 12.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 114.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 111, fig. 13, 14/a.

⁵⁰ V. Spinei, D. Monah, *Șantierul arheologic Brășăuți, județul Neamț*, în *Materiale*, X, 1973, p. 269–277.

La Negoești, în locuința III, adâncită și de dimensiuni mai mari (latura de 5,25 m) a fost amenajat un cuptor, destinat atât pentru încălzit, dar și pentru scopuri menajere⁵¹.

Din secolele XV–XVI datează mai multe locuințe în care au fost construite cuptoare, descoperite la Mălăiești Vechi, Bălțați, Aneni-Parc, Rusești, cât și din secolul XVII, la Poiana și Petruha, în Republica Moldova. Cele mai multe dintre aceste locuințe se încadrează în categoria celor adâncite: bordeie și „semibordeie”. Bordeiele, de formă dreptunghiulară, cu suprafața de 9–36 mp au podeaua de lut viu bine bătătorit la adâncimea de 1,00–2,30 m⁵². „Semibordeiele”, de asemenea dreptunghiulare, au suprafața de circa 12–14 mp, cu podeaua aflată la adâncimea de 0,50–1,00 m⁵³. Toate aceste locuințe, mai mult sau mai puțin adâncite aveau o singură încăpere. O excepție o constituie locuința nr.1 de la Aneni, care, pe latura de vest a încăperii prezenta o construcție adosată, în care se găsea o groapă-pivniță și cuptorul. S-a considerat că anexa a putut servi pentru păstrarea proviziilor, mai cu seamă a cerealelor⁵⁴. Din punctul de vedere al instalațiilor de încălzit, toate aceste locuințe erau prevăzute cu cuptoare, de formă dreptunghiulară, plasate pe un postament înalt de 0,20–0,25 m, tăiat din solul viu. Dimensiunile cuptoarelor, variate, se încadrează între 0,65 x 0,90 m, 0,75 x 1,00 m și 1,10 x 1,50 m. Vetrele cuptoarelor erau din lut bine bătătorit, cu o grosime de 3–13 cm. Cuptoarele erau plasate de obicei în dreapta intrării în locuință⁵⁵.

Locuințele de suprafață, datând din secolele XVI–XVII sunt mai puțin frecvente și au fost descoperite la Petruha și Poiana. Aceste locuințe sunt de formă dreptunghiulară, cu lățimea variind de la 2,40 m la 4,00 și lungimea de la 4,80 la 7,20 m. Podeaua se adâncește în stratul de cultură de la 0,30 m la 0,40 m⁵⁶. Pereții acestor locuințe au fost realizați din nuiele susținute de o carcasă din stâlpi, nuiele unse cu lut, care erau apoi acoperite cu var⁵⁷. Cele mai multe locuințe erau monocelulare; a fost descoperită o singură locuință cu două încăperi, locuința nr. 5 de la Poiana, construită din lemn, unsă la interior cu lut și apoi văruiată. Locuința nr.5 de la Poiana, de formă dreptunghiulară, cu dimensiunile de 7,20 x 3,90 m, se compunea dintr-o încăpere anexă, care servea ca loc pentru depozitarea celor necesare în gospodărie și dintr-o cameră de locuit. În dreapta intrării, în încăperea de locuit se găsea cuptorul, construit pe o platformă din lut cu grosimea de 0,20 m⁵⁸. Și în celelalte locuințe cuptoarele se găseau plasate în zona intrării, la dreapta ori la stânga, fie în partea din spate a încăperii, construite pe o platformă de lut înaltă de 0,20 m. Cuptoarele erau ovale sau dreptunghiulare, cu dimensiuni de 0,70 x 1,25 m sau 1,20 x 1,60 m. Vetrele cuptoarelor erau din lut bătătorit, groase de circa 3 cm. Cuptoarele erau construite din lut și prevăzute cu boltă⁵⁹.

O situație mai puțin obișnuită a fost întâlnită la Udești, în cadrul locuinței nr. 1, de suprafață, de plan rectangular, cu laturile de circa 4,50 m delimitate de bărne talpă, deasupra cărora se ridicau pereții realizați din nuiele și chirpic. În mijlocul acestei locuințe au fost descoperite resturile unei vetre portative. Locuința datează din a doua jumătate a secolului XV⁶⁰. Și tot inedită este și situația locuinței nr. 2 de la Mălești, datând din primele decenii ale secolului XV. Locuința nr. 2 era de formă rectangulară, cu laturile de 3,00 x 6,00 m și colțurile rotunjite; podeaua se afla la adâncimea de circa 0,50 m față de nivelul medieval de călcare. În interiorul locuinței nu au putut fi puse în evidență urmele instalației de încălzit, în schimb au fost descoperite câteva pietre arse, puține resturi de lipitură și un mic fragment de cahlă, de tipul celor cu fața deschisă și olanul închis (cahlă-oală), înnegrit de fum⁶¹, autoarea descoperirii având reticențe îndreptățite, considerăm noi, în a atribui acel unic fragment unei sobe ce ar fi funcționat aici⁶².

În locuințe au fost descoperite și alte categorii de instalații de încălzit: ne referim la sobele realizate fie din cărămidă, fie din cahle.

Sobe realizate din cărămidă au putut fi amenajate în locuințele de la Vornicenii Mari „La Mănăstire” și la Liteni „La Saibă” (județul Suceava). La Vornicenii Mari, „La Mănăstire” a fost descoperită o locuință de suprafață, datată în secolul XV. Locuința era de plan cvasipătrat, cu dimensiunile de circa 4,00 x 3,50 m,

⁵¹ R. Popovici, *op.cit.*, p. 263–264.

⁵² P. Bârnea, *Sel'skie poselenija Moldavii XV–XVII vv.*, Chișinău, 1969, p. 113–117, fig. 16, 17.

⁵³ *Ibidem*, p. 117–118, fig. 18.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 118–119.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 119.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 120–121.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 122.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 123, fig. 20.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 123.

⁶⁰ M. D. Matei și Al. Rădulescu, *op.cit.*, p. 280.

Fragmente de la o vatră portativă au fost descoperite în interiorul reședinței boierești de la Tulova - Vornicenii Mari, cf. M. D. Matei, E. I. Emandi, *Habitatul medieval rural din Valea Moldovei și din bazinul Șomuzului Mare (secolele XI–XVII)*, București, 1982, p. 108, nota 12.

⁶¹ R. Popovici, *Cercetări arheologice în așezarea rurală medievală Mălești (secolele XIV–XVII)*, în *ArhMold*, XI, 1987, p. 171 și 187.

⁶² *Ibidem*, p. 187.

construită din nuiiele împletite peste care s-a aplicat un strat de lut amestecat cu paie, cu podeaua simplă, din lut bătătorit. Pe podeaua locuinței au fost descoperite câteva fragmente de cărămidă, dintre care unul lung de 18 cm și lat de 10 cm, cât și un fragment de cărămidă ornamentală smălțuită. Autorii descoperirii sunt de părere că „prea puține pentru a le determina rostul printre resturile locuinței incendiate, aceste cărămizi putuseră foarte bine să fie utilizate la amenajarea unei sobe”⁶³, în timp ce fragmentul de cărămidă smălțuită cu analogii la curtea boierească de la „Șesul Tolvei” care a aparținut vornicului Oană de la Tulova⁶⁴ și la biserica ctitorită de același boier⁶⁵ este pus în legătură cu activitatea proprietarului locuinței, un meșteșugar care a lucrat fie la repararea sau chiar la construirea lăcașului de cult⁶⁶.

Despre locuința nr. 2 descoperită la Liteni („La Șaibă”) s-a considerat că a fost amenajată la sfârșitul secolului XIV și că a funcționat până în deceniile trei-patru ale celui următor⁶⁷. Locuința numărul 2 avea podeaua la adâncimea de numai 0,35 m față de nivelul actual de călcare. Construcția era de plan rectangular, de dimensiuni puțin obișnuite în mediul rural: 7,75 x 4,70, cu două încăperi, inegale ca mărime. Locuința a fost construită pe un schelet din pari, fixați în bârne talpă, din nuiiele împletite, acoperite cu un strat de lut amestecat cu paie și pleavă, cu grosimea de 4–5 cm și era podită cu scândură. Pe latura de vest a construcției și lipită de peretele respectiv se afla o suprafață rectangulară cu dimensiunile de 0,85 x 1,60 m, ușor adâncită în mod intenționat și în care se găseau fragmente mici de cărămidă. Se consideră că prezența în spațiul adâncit de pe latura de vest a fragmentelor de cărămidă indică prezența aici a unei sobe construite din acest material. Se menționează în mod special că nici în interiorul locuinței și nici în exteriorul ei nu au fost descoperite fragmente de cahle, ceea ce vine în sprijinul ipotezei formulate mai sus⁶⁸.

Cele mai vechi sobe din cahle folosite în locuințe din mediul rural se dovedesc a fi cele descoperite la Săbăoani, în județul Neamț, datând de la sfârșitul secolului XIV și de la începutul celui următor. Astfel, în locuința nr. 2, adâncită, de o formă puțin întâlnită (cvasi-ovală?) și de mici dimensiuni, în centru au fost descoperite platforma de lut de la sobă, cât și fragmente de cahle-pahar și convexe, perfect semisferice⁶⁹. O situație oarecum deosebită o constituie locuința nr.5, în care nu au fost descoperite fragmente de cahle, care au apărut însă la exterior, în preajma construcției⁷⁰.

Din secolele XIV–XVII și XVII datează mai multe locuințe descoperite la Vorniceni Mari, județul Suceava, Negoiești și Negrești, în județul Neamț.

Locuința de la Vorniceni Mari a fost descoperită pe „Dealul Velniței” și datează de la sfârșitul secolului XVI și din prima jumătate a celui următor. Această locuință, de suprafață, ale cărei vestigii se păstrau la adâncimea de 0,40–0,50 m față de nivelul actual de călcare a avut de suferit în urma lucrărilor agricole, astfel că însuși planul a fost dificil de determinat. Locuința a fost construită din loazbe destul de late din lemn (probabil dispuse orizontal), acoperite pe ambele părți cu lut, pe o temelie realizată din lespezi de piatră de carieră, de dimensiuni variate. Din resturile păstrate ale temeliei s-a putut observa că această construcție a fost prevăzută cu cel puțin două încăperi și că există indicii că ar fi putut avea și o a treia încăpere. Locuința era de plan rectangular, de mari dimensiuni, și era orientată cu axul lung pe direcția vest-est. La capătul de sud al peretelui care delimita a doua încăpere, de o parte și de alta a temeliei se aflau două suprafețe de plan dreptunghiular, cu un contur destul de regulat, acoperite cu piatră de dimensiuni mai mici decât lespezile din care era realizată temelia. S-a avansat ipoteza că această suprafață reprezenta baza unei sobe, care încălzea două încăperi alăturate, postulându-se și ideea existenței celei de a treia încăperi⁷¹. În interiorul locuinței au fost descoperite fragmente de cahle, modelate din pastă de bună calitate, degresată cu nisip fin și arse la roșu, nesmalțuite sau smălțuite în diverse culori și nuanțe, decorate cu motive geometrice și vegetale: cercuri și semicercuri care se întretaie, flori stilizate ori frunze. Cahlele au pe spate urme de fum, ceea ce denotă că au fost utilizate la realizarea unei sobe care a funcționat⁷².

La Negoiești, județul Neamț, vestigiile unei sobe au fost descoperite în locuința II, datând din secolul XVII. Locuința II se încadrează în categoria celor adâncite, rectangulară, cu colțuri rotunjite și dimensiunile de

⁶³ M. D. Matei, E. I. Emandi, *op.cit.*, p. 129–130.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 113.

⁶⁵ *Ibidem*, p. 135; cf. M. D. Matei, E. I. Emandi, *O ctitorie din secolul al XIV-lea a vornicului Oană de la Tulova*, în SCIA - AP, tom 32, 1985, p. 7, fig. 4/6,7.

⁶⁶ Idem, *Habitatul medieval rural din Valea Moldovei și din bazinul Șomuzului Mare (secolele XI–XVII)*, București, 1982, p. 131.

⁶⁷ M. D. Matei, E. I. Emandi, O. Monoranu, *op.cit.*, p. 57.

⁶⁸ *Ibidem*, p. 55–56, fig. 6.

⁶⁹ D. Hordilă, *Contribuții arheologice la cunoașterea satelor medievale Săbăoani și Berendești (Traian), județul Neamț*, comunicare prezentată la simpozionul „Artă și civilizație medievală”, Suceava, 2–3 octombrie 1998.

⁷⁰ *Ibidem*.

⁷¹ M. D. Matei, E. I. Emandi, *op.cit.*, p. 144–145.

⁷² *Ibidem*, p. 147.

6,50 x 4,50 m. În interiorul locuinței cât și în apropierea acesteia au fost găsite numeroase resturi de lemn carbonizat, care au fost considerate ca provenind de la construcția propriu-zisă. Nu au fost semnalate gropi de pari care să fi servit la susținerea acoperișului sau la pereți⁷³. În locuința II a fost descoperită o platformă pe care fusese construită soba realizată din cahle de tipuri diferite: dreptunghiulare, cu fața plină și picior de montare rectangular, scurt, decorate cu motive geometrice și vegetale, dar și cahle de coronament, sub formă de curtină cu creneluri și merloane și cahle turn⁷⁴. Dar fragmente de cahle au fost descoperite și într-o groapă destinată depozitării resturilor menajere, despre care s-a spus că puteau proveni fie de la angajarea sobei, fie de la o refacere a acesteia⁷⁵.

Pe teritoriul fostului sat Dolhești, astăzi dispărut, înglobat în satul Negrești, comuna Dobreni, județul Neamț, au fost cercetate în anii 1978–1979 două locuințe în care au fost puse în evidență resturile unor sobe din cahle.

Din locuința I, distrusă în întregime de lucrările agricole s-a păstrat parțial doar platforma pe care fusese amenajată soba, precum și fragmente de cahle⁷⁶. În cazul locuinței II, de asemenea, soclul sobei se găsea în colțul de sud-vest, în jur fiind împrăștiate cahle fragmentare. Cahlele sunt de două tipuri: dreptunghiulare cu fața plină, fără picior de montare și dreptunghiulare, cu fața plină, picior de montare rectangular, scurt. Repertoriul decorativ este variat: motive geometrice, florale, leul „rampant” atacat de două mici animale monstroase, cavalerul în decor arhitectural gotic schematizat⁷⁷. Cahle identice ca formă și decor au fost descoperite și în interiorul locuinței I⁷⁸. Locuința II de la Negrești-Dolhești a fost datată în secolul XVII⁷⁹.

Alături de aceste descoperiri, făcute în interiorul locuințelor, în cursul cercetărilor arheologice sistematice, cahle și fragmente de cahle au apărut în strat, în așezări precum cea de la Mălăieștii Vechi și Stâncăuți, din Republica Moldova, datând din secolul XV și decorate cu motive geometrice și zoomorfe⁸⁰ ori de la Borniș Obârșia (județul Neamț), din secolul XVI, cu ornamente variate: motive vegetale și geometrice, Sfântul rege, Ladislau purtând securea, perechea de dansatori acompaniați de un cântăreț din cimpoi⁸¹.

În urma unor cercetări de teren efectuate pe parcursul a aproape o jumătate de secol, fragmente de cahle au fost descoperite în cuprinsul mai multor așezări rurale din Moldova: Bătinești, județul Vrancea⁸², Bobulești din Vale, „La Curte”, comuna Ștefănești, județul Botoșani⁸³, Brănești, raionul Orhei, Republica Moldova⁸⁴, Cămătărești, „La Țintirim” sau „La Ocoale”, comuna Mihai Eminescu, județul Botoșani⁸⁵, Cârlești-Rebricea, „Deasupra Cârleștilor”, județul Vaslui⁸⁶, Ciurbești, „Dealul Ciurbeștilor”, comuna Miroslava, județul Iași⁸⁷; Ciurea, „Piciorul Grani”, județul Iași⁸⁸; Crivești, „Râpa de la Șipot”, comuna Strunga, județul Iași⁸⁹; Darabani, „panta dinspre nord-vestul iazului Bălășescu”, județul Botoșani⁹⁰; Floreni, „Dealul Mihoani”, comuna Murgeni, județul Vaslui⁹¹; Frătăuții Vechi, „La Țintirim”, județul Suceava⁹²; Fălticeni, zona de sud a orașului⁹³; Galata „Valea lui Ștefan Vodă”, județul Iași⁹⁴; Hăbășești, „La Siliște”, comuna Strunga, județul Iași⁹⁵; Horlești, „Dealul Botăști cu Viișoara”, comuna Rădăuți, județul Iași⁹⁶; Ilișești, comuna Ciprian Porumbescu, județul Suceava⁹⁷; Ionășeni „La Țintirim”, comuna Trușești, județul Botoșani⁹⁸; Ionășeni, „La Temelii”, comuna Vârfu

⁷³ R. V. Popovici, *Așezarea rurală Negoiești (secolele XV–XVII). Rezultatele cercetărilor arheologice din anii 1972–1977*, în *MemAntiq*, IX–XI, 1977–1979, p. 263–264.

⁷⁴ *Ibidem*, fig. 7/1–5.

⁷⁵ *Ibidem*, p. 264.

⁷⁶ R. Popovici Baltă și D. Pop, *op.cit.*, p. 588, fig. 1.

⁷⁷ *Ibidem*, p. 589. Vezi și R. Popovici, *Unele considerații asupra așezării rurale medievale Negrești Neamț (secolele XIV–XVII)*, comunicare prezentată la sesiunea Institutului de Arheologie, Iași, 28 iunie – 1 iulie 1990.

⁷⁸ R. Popovici Baltă, D. Pop, *op.cit.*, p. 589.

⁷⁹ *Ibidem*.

⁸⁰ P. Bârnea, P. V. Batariuc, *Cahle descoperite în Moldova dintre Prut și Nistru*, în *ArhMold*, XVII, 1994, p. 287, fig. 4/3–6.

⁸¹ R. Popovici, *Motive decorative în ceramica monumentală descoperită la Borniș (Neamț), secolele XV–XVI*, comunicare prezentată la simpozionul „Artă și civilizație medievală”, Suceava, 25–26 noiembrie 1994.

⁸² Inedite, informație regretatul dr. Anton Paragină.

⁸³ N. Zaharia, M. Petrescu-Dimbovița, Em. Zaharia,

Așezări din Moldova din paleolitic până în secolul XVIII, București, 1970, p. 270, pl. CCIV/20.

⁸⁴ P. Bârnea, P. V. Batariuc, *op.cit.*, p. 287.

⁸⁵ N. Zaharia, M. Petrescu-Dimbovița, Em. Zaharia, *op.cit.*, p. 233, pl. CCLVII/3–4.

⁸⁶ *Ibidem*, p. 317.

⁸⁷ *Ibidem*, p. 175.

⁸⁸ *Ibidem*, p. 157.

⁸⁹ *Ibidem*, p. 184–185, pl. XXXI/1; CLXIV/15.

⁹⁰ *Ibidem*, p. 186, pl. CCXXVI/7.

⁹¹ *Ibidem*, p. 357.

⁹² Inedite, informație regretatul dr. Emil I. Emândi.

⁹³ D. Gh. Teodor, I. Ioniță, *Cercetări arheologice în Podișul Sucevei*, în *ArhMold*, V, 1967, p. 315–316, fig. 8/3.

⁹⁴ N. Zaharia, M. Petrescu-Dimbovița, Em. Zaharia, *op.cit.*, p. 193, pl. LII/13, 14.

⁹⁵ *Ibidem*, p. 288

⁹⁶ *Ibidem*, p. 200.

⁹⁷ Inedite, informație colegul Mugur Andronic, căruia îi aducem și pe această cale mulțumirile noastre.

⁹⁸ N. Zaharia, M. Petrescu-Dimbovița, Em. Zaharia, *op.cit.*, p. 249, pl. CXXXI/15, 19.

Câmpului, județul Botoșani⁹⁹; Lețcani, marginea de sud a satului, județul Iași¹⁰⁰; Lisaura, „Țarna Târgului”, comuna Ipotești, județul Suceava¹⁰¹; Liteni, comuna Moara, județul Suceava¹⁰²; Moșna, „Dealul Stroia”, județul Iași¹⁰³; Oșlobeni, comuna Bodești, județul Neamț¹⁰⁴; Popricanii de Sus, „Coasta Ciriteilor Mari”, județul Iași¹⁰⁵; Proselnici, „Săliștea Nedeiani”, comuna Miroszlava, județul Iași¹⁰⁶; Prigoreni Mici, „La Cimitir”, județul Iași¹⁰⁷; Râșcani, „La Râpă”, comuna Dănești, județul Vaslui¹⁰⁸; Răuseni, „La Odae”, județul Botoșani¹⁰⁹; Războieni, „Cantonul 28”, Tg. Frumos, județul Iași¹¹⁰; Rusciori, sat dispărut, comuna Mitocu Dragomirnei, județul Suceava¹¹¹; Săsciori, sat dispărut, comuna Ciprian Porumbescu, județul Suceava¹¹²; Scobâlțeni, „Dealul Juganului”, comuna Podu Iloaie, județul Iași¹¹³; Soloneț, „Dealul lui Beldeanu”, comuna Todirești, județul Suceava¹¹⁴; Stânca, marginea sudică a satului, comuna Zvoriștea, județul Suceava¹¹⁵; Stâncăuți, raionul Râșcani, Republica Moldova¹¹⁶; Stâncești, „La Ciocan”, comuna Mihai Eminescu, județul Botoșani¹¹⁷; Todirești, „Săliște”, județul Suceava¹¹⁸; Trifești, „Dealul Curții”¹¹⁹ și „La Iezătură”¹²⁰, județul Iași; Valea Glodului, „La Pruni”, comuna Vulturești, județul Suceava¹²¹; Văratec, raionul Râșcani, Republica Moldova¹²²; Volovăț, „La Siliște”, județul Suceava¹²³.

Dintre aceste descoperiri doar câteva se încadrează în secolele XIV–XV și XV: Râșcani, „La Râpă”, un fragment de cahlă ajurat, datând din secolele XIV–XV¹²⁴, Trifești, „Dealul Curții”, o cahlă convexă având corpul sferic și un picior de montare cilindric, înalt¹²⁵ și „La Iezătură”, fragmente de cahle, dintre care unele ajurate, „asemănătoare cu cele de la Suceava și Cotnari”¹²⁶, datând din secolul XV, în cele două sate dispărute din județul Suceava, Rusciori și Săsciori, cahlele-oală datând din secolul XV; Todirești, „Săliște”, fragmente de cahle-oală din secolul XV; Soloneț, „Dealul lui Beldeanu”, fragmente de cahle-oală și castron datate în prima jumătate a secolului XV¹²⁷; Oșlobeni, un fragment de cahlă nesmălțuită, decorată cu scena Bunei Vestiri, din a doua jumătate a secolului XV.

Marea majoritate a fragmentelor de cahle descoperite în așezările rurale din Moldova datează din secolele XVI–XVII și mai ales din secolul XVII. Din punct de vedere tipologic aceste cahle se încadrează în categoria celor dreptunghiulare, cu fața plină și picior de montare rectangular scurt. Motivele decorative întâlnite aparțin ornamenticii geometrice¹²⁸ și vegetale¹²⁹, caracteristice așa-numitelor cahle-tapet, care puse în operă în corpul sobei se repetă mereu creând adevărate suprafețe textile. Dar se cunosc și câteva excepții, cum ar fi de pildă, fragmentele de cahle provenind de la Liteni, comuna Moara, cu reprezentarea unei teme biblice și anume înfruntarea dintre Samson și leu, a celor de la Răuseni „La Odae” cu un cavaler îmbrăcat într-o cămașă de zale¹³⁰, ori cu o vază de flori¹³¹, sau de la Ionășeni „La Țintirim” cu o pasăre cu aripile deschise, probabil o acvilă¹³².

⁹⁹ *Ibidem*, p. 300, pl. CCXXXII/1.

¹⁰⁰ *Ibidem*, p. 157.

¹⁰¹ M. Andronic, P. V. Batiariuc, *Contribuții la cunoașterea habitatului uman în zona limitrofă a orașului Suceava*, în *Suceava*, XVII–XIX, 1990–1992, p. 18.

¹⁰² Inedite, în colecțiile Muzeului Național al Bucovinei, Suceava. Până în anul 1997 se aflau în Muzeul Școlii Generale din Moara fără specificarea locului de descoperire.

¹⁰³ N. Zaharia, M. Petrescu-Dimbovița, Em. Zaharia, *op.cit.*, p. 325–326, pl. CCXLIII/13–16; CCXLIV/1–3.

¹⁰⁴ Inedită, în colecțiile Muzeului de Istorie Piatra Neamț. Informație doamna Elena Ciobotaru, căreia îi mulțumim și pe această cale.

¹⁰⁵ N. Zaharia, M. Petrescu-Dimbovița, Em. Zaharia, *op.cit.*, p. 152.

¹⁰⁶ *Ibidem*, p. 213, pl. CIV/12.

¹⁰⁷ *Ibidem*, p. 157.

¹⁰⁸ *Ibidem*, p. 331.

¹⁰⁹ I. Ioniță, *Recunoașteri arheologice în regiunea satelor Pogorăști și Răuseni (r. Botoșani, reg. Suceava)*, în *ArhMold*, I, 1961, p. 303, fig. 9/1–3; N. Zaharia, M. Petrescu-Dimbovița, Em. Zaharia, *op.cit.*, p. 259–260, pl. CXXXVII/2–6, 8.

¹¹⁰ *Ibidem*, p. 213–214, pl. CLXXXVI/2.

¹¹¹ Inedite, cercetări P. V. Batiariuc.

¹¹² Inedite, cercetări M. Andronic și P. V. Batiariuc

¹¹³ N. Zaharia, M. Petrescu-Dimbovița, Em. Zaharia, *op.cit.*, p. 216.

¹¹⁴ M. Andronic, *Evoluția habitatului uman în bazinul hidrografic Soloneț din paleolitic până la sfârșitul secolului XVIII*, Suceava, 1996, p. 39.

¹¹⁵ N. Zaharia, M. Petrescu-Dimbovița, Em. Zaharia, *op.cit.*, p. 302.

¹¹⁶ P. Bârnea, P. V. Batiariuc, *op.cit.*, p. 287, fig. 4/4.

¹¹⁷ N. Zaharia, M. Petrescu-Dimbovița, Em. Zaharia, *op.cit.*, p. 264.

¹¹⁸ Inedite, informație M. Andronic.

¹¹⁹ N. Zaharia, M. Petrescu-Dimbovița, Em. Zaharia, *op.cit.*, p. 282, pl. CCXXXIII/13–15.

¹²⁰ *Ibidem*, p. 283.

¹²¹ D. Gh. Teodor, I. Ioniță, *op.cit.*, p. 317

¹²² P. Bârnea, V. Batiariuc, *op.cit.*, p. 287,

¹²³ N. Zaharia, M. Petrescu-Dimbovița, Em. Zaharia, *op.cit.*, p. 305.

¹²⁴ *Ibidem*, p. 331.

¹²⁵ *Ibidem*, p. 282, pl. CCXXXIII/15.

¹²⁶ *Ibidem*, p. 283.

¹²⁷ M. Andronic, *op.cit.*, p. 39.

¹²⁸ N. Zaharia, M. Petrescu-Dimbovița, Em. Zaharia, *op.cit.*, pl. CXXXVII/3, 4, 6–8; CLXXXVII/2; CCXLIV/3.

¹²⁹ *Ibidem*, pl. XXXV/1; LIV/13, 14; CXXXI/19; CXXXVII/2, 5; CCIV/20; CCLVI/3.

¹³⁰ I. Ioniță, *op.cit.*, p. 303, fig. 9/1.

¹³¹ *Ibidem*, fig. 9/3.

¹³² N. Zaharia, M. Petrescu-Dimbovița, Em. Zaharia, *op.cit.*, pl. CXXXII/15.

Dintre fragmentele de cahle provenite din mediul rural, cele mai numeroase se dovedesc a fi cele nesmălțuite. În câteva cazuri se vorbește despre prezența smălțului: Proselnici „Săliștea Nedeiani” – un fragment smălțuit în galben-verziu¹³³; Darabani – un singur fragment cu smălț verde¹³⁴; Ionășeni „La Temelii” – un fragment de cahă cu smălț verde¹³⁵; Hăbășești „La Siliște” – uneori se întâlnesc cahle cu smălț verde¹³⁶; Cătămărești „La Țintirim” – numeroase fragmente de cahle, unele cu smălț verde¹³⁷; Scobâlteni „Dealul Juganului” – fragmente de cahle cu smălț verde¹³⁸. Despre unele cahle se face doar mențiunea generală că au fost descoperite cu smălțuri verzi sau albe: Lețcani, Ciurea „Piciorul Grani”, Ionășeni „La Țintirim”¹³⁹. Se vorbește și despre „plăcile decorate în relief” pe care se întâlnesc smălțuri verzi, galbene sau albastre¹⁴⁰.

Din punctul de vedere al realizării tehnicii, fragmentele de cahle datând din secolele XVI–XVII și XVII, cu motive decorative stilizate extrem, cu numeroase stângăcii în execuție¹⁴¹, pot fi considerate replici modeste, produse în atelier pe care le-am numit „populare” sau „periferice”¹⁴² ale unor exemplare descoperite în cuprinsul unor curți domnești precum cele de la Suceava¹⁴³ și Iași¹⁴⁴, dar și în locuințe de orașeni, de asemenea de la Suceava¹⁴⁵ și Iași¹⁴⁶. Cererea mare pentru asemenea produse a dus la sacrificarea calității în favoarea cantității: motivele decorative sunt excesiv stilizate, iar folosirea unor tipare uzate le face ilizibile, imprimarea este defectuoasă, iar defectele nu mai sunt corectate, smălțul este de calitate inferioară, așternut de cele mai multe ori fără angobă, direct pe pasta roșie.

Dar în mediul rural, la Borniș-Obârșia¹⁴⁷, Negoești¹⁴⁸, Negrești¹⁴⁹, au fost descoperite și cahle de o calitate superioară, variate tipologic: oală, dreptunghiulară cu fața plină și picior de montare rectangular, scurt, crenelate sau în formă de turn. Și motivele decorative se dovedesc a fi diverse: entrelacs și flori de leale, rozete, cahle crenelate de coronament (Negoești), Sfântul rege Ladislau, perechea de dansatori acompaniați de cântărețul din cimpoi, elemente vegetale și geometrice (Borniș-Obârșia), motive florale, geometrice, cavalerul în decor arhitectural gotic, leul „rampant” atacat de două animale terifiante (Negrești). Mențiunea că, pe unele fragmente de cahle descoperite la Lețcani, Ciurea „Piciorul Grani”, sau Ionășeni „La Țintirim”, se întâlnesc smălțuri albe și verzi, iar „plăcile decorative în relief” sunt acoperite cu smălț verde, galben, albastru¹⁵⁰ ne face să ne întrebăm dacă nu ne găsim în fața unor produse fie ale meșterilor habani din Vinț, fie de origine polono-lituaniană, deoarece ambele categorii de cahle sunt caracterizate de folosirea culorilor de smălț albe și albastre¹⁵¹.

În mediul rural, majoritatea covârșitoare a locuințelor, indiferent de tipul construcției, au utilizat vetre deschise, plasate într-unul din colțuri, de obicei în partea opusă intrării; în același timp au fost folosite și cuptoare, atât pentru încălzit, cât și în scopuri casnice, precum și sobele. Observația care se poate face în cazul locuințelor sătești este că cea mai mare parte dintre ele erau de dimensiuni mici și mijlocii, între 6 și 14 mp, suprafață care se putea încălzi relativ ușor cu ajutorul unor vetre simple, care, cu siguranță, serveau și la prepararea hranei și nu în ultimul rând, la iluminatul încăperii.

¹³³ *Ibidem*, p. 213.

¹³⁴ *Ibidem*, p. 286.

¹³⁵ *Ibidem*, p. 300.

¹³⁶ *Ibidem*, p. 288.

¹³⁷ *Ibidem*, p. 233.

¹³⁸ *Ibidem*, p. 216.

¹³⁹ *Ibidem*, p. 157.

¹⁴⁰ *Ibidem*.

¹⁴¹ Cf. fragmentul de cahă cu reprezentarea unui cavaler de la Răuseni „La Odae”, la I. Ioniță, *op.cit.*, fig. 9/1.

¹⁴² P. V. Batariuc, *Atelier pentru producerea cahlelor în Moldova medievală*, în *SCIVA*, 43, 1992, 2, p. 220–222.

¹⁴³ Eadem, *Motive decorative în ceramica ornamentală din secolul al XVII-lea de la Curtea Domnească - Suceava*, în *Suceava*, VIII, 1981, pl. 2–6.

¹⁴⁴ Al. Andronic, Eug. Neamțu și M. Dinu, *Săpăturile arheologice de la Curtea Domnească din Iași*, în *ArhMold*, V, 1967, fig. 54–55; 56.

¹⁴⁵ P. V. Batariuc, *Cahle descoperite în locuințe de orașeni de la Suceava*, în *ArhMed*, I, 1996, fig. 6/3, 4; 7/5.

¹⁴⁶ Al. Andronic, Eug. Neamțu, *Cercetări arheologice pe teritoriul orașului Iași în anii 1956–1960*, în *ArhMold*, II–III,

1964, fig. 10, 11; Al. Andronic, Eug. Neamțu și S. Cheptea, *Cercetări arheologice pe teritoriul orașului Iași în anii 1961–1967*, în *ArhMold*, IX, 1980, fig. 9; Al. Andronic, *Iașii până la mijlocul secolului al XVII-lea. Geneză și evoluție*, Iași, 1986, fig. 49; 50/5.

¹⁴⁷ R. Popovici, *Motive decorative în ceramica monumentală descoperită la Borniș (Neamț) secolele XI–XVI*, comunare prezentată la simpozionul „Artă și civilizație medievală”, Suceava, 24–25 noiembrie 1994.

¹⁴⁸ Eadem, *Așezarea rurală Negoești (secolele XI–XVII). Rezultatele cercetărilor arheologice din anii 1972–1977*, în *MemAntiq*, IX–XI, 1977–1979, fig. 7.

¹⁴⁹ R. Popovici Baltă, D. Pop, *op.cit.*, p. 598; R. Popovici, *Unele considerații asupra așezării rurale medievale Negrești - Neamț (secolele XIV–XVII)*, comunicare prezentată la sesiunea Institutului de Arheologie Iași, 28 iunie – 1 iulie 1990.

¹⁵⁰ N. Zaharia, M. Petrescu-Dimbovița, Em. Zaharia, *op.cit.*, p. 157.

¹⁵¹ M. Bunta, *Faianță habană în Transilvania*, în *ActaMN*, VIII, 1971, p. 219–238, pl. VII și VIII; Eug. Neamțu, *Ceramica decorativă polono-lituaniană de la Curtea Domnească din Iași*, în *SCIV*, 21, 1970, 4, p. 697–703, fig. 1.

Multe dintre vetrele descoperite erau simple, ovale, rectangulare, mai rar în formă de potcoavă, amenajate direct pe podeaua de lut bătătorit, ori pe un pat de pământ purtat. Alături de vetre, în locuințe au fost utilizate cuptoare, fie săpate într-unul din pereții construcției, fie amenajate pe un postament de lut cruțat, plasate de asemenea în unul din colțurile încăperii și prevăzute cu boltă. Nu este lipsită de interes observația că, în locuințele datând din aceeași perioadă, au fost utilizate atât vetre cât și cuptoare, ambele instalații de încălzit fiind practic contemporane.

Nu este exclus ca în anotimpul călduros hrana să fi fost preparată pe vetre sau cuptoare amenajate la exteriorul locuinței, astfel de vetre și cuptoare fiind descoperite în așezări precum cele de la Lunca¹⁵², Mihoveni¹⁵³, Todirești¹⁵⁴, Liteni „La Șaibă”¹⁵⁵, Udești¹⁵⁶, Negoști¹⁵⁷ etc.

Este regretabil faptul că în cazul unor locuințe, mai cu seamă cele de suprafață, distruse fie în urma unor fenomene naturale, fie de lucrări agricole ori de alte intervenții antropice, nu s-au putut face observații amănunțite privind modul de amenajare al instalațiilor de încălzit.

O descoperire făcută pe „Dealul Cișmelei” de la Vădastra, din Țara Românească, într-un bordei datând din timpul domniei lui Mircea cel Bătrân, a documentat folosirea în aceeași locuință, cu două încăperi, în una a unei sobe „oarbe” și în cea de a doua a unei vetre deasupra căreia, la circa 1,50 m se afla coșul „cam tot atât de înalt”¹⁵⁸. Practica folosirii unor asemenea coșuri plasate deasupra vetrei, cu scopul de a conduce fumul spre exterior, a fost documentată de cercetările etnografice în mai toate zonele țării. Coșuri sau adevărate „hote” primitive, diverse ca tip de construcție, dar și ca denumire, erau folosite la amenajarea vetrelor libere. Aceste coșuri sau „hote” amenajate în general dintr-o împletitură de nuiele acoperită cu un strat de lut amestecat cu pleavă, de formă piramidală sau cubică purtau numele de căloniu, capră, camniță etc.¹⁵⁹ În unele cazuri aceste „hote” erau realizate din cahle, așa cum se mai întâlneau cu patru decenii în urmă în satele secuiești din zona Ciucului¹⁶⁰. Prezența în multe locuințe a unor fragmente de lipitură de lut cu amprente de nuiele împletite a fost interpretată ca reprezentând urme ale pereților, realizați din nuiele împletite și lipite cu lut. Poate, cel puțin în unele cazuri ar trebui să reconsiderăm aceste interpretări și să ne întrebăm dacă nu cumva măcar o parte a acestor bucăți de lipitură ar putea proveni de la aceste „hote” *sui generis*, călonii lucrate din nuiele împletite și acoperite cu lutuială. Dar nu este de exclus nici ipoteza că cel puțin o parte a locuințelor rurale erau încălzite cu vetre prevăzute cu acele călonii din nuiele acoperite cu lut, în care erau încastrate un număr redus de cahle, poate doar pe fața vizibilă, din interiorul încăperii, având mai cu seamă un rol decorativ, decât unul funcțional, de înmagazinare și iradiere a căldurii, așa explicându-se numărul mic de cahle descoperite. O dovadă care probează existența unor asemenea vetre prevăzute cu o camniță din cahle o constituie și cea din secolul XVII realizată din cahle habane și păstrate la Muzeul de Artă Decorativă din Budapesta¹⁶¹.

Descrierea unei asemenea vetre cu camniță a fost făcută în a doua jumătate a secolului XVII de Paul de Alep, cel care în ultimii ani de domnie a lui Vasile Lupu l-a însoțit pe tatăl său, patriarhul Macarie al Antiohiei, în vizita sa în Moldova și Țara Românească: „În fiecare casă este un cuptor (*furna*), care are pe dinafară un horn [vopsit] verde sau roșu, iar la cei bogați din faianță și care se sprijină [în partea anterioară] pe doi stâlpi; deasupra este o bară de fier; numele lui în limba lor este *kubtor* (cuptor). Sunt multe cuptoare. În timpul iernii, casele sunt mai calde decât băile”¹⁶². Hornul vopsit verde sau roșu, ori din faianță este, considerăm noi, tocmai camnița realizată din cahle, așa cum mai era folosită prin satul Budureasa din zona Bihorului, la începutul secolului XX¹⁶³.

Din informațiile oferite de călători străini, care au străbătut țările române în evul mediu, sau în zorii epocii moderne, aflăm unele date interesante referitoare la modul de evacuare al fumului din interiorul

¹⁵² D. Gh. Teodor, Eug. Neamțu și V. Spinei, *op.cit.*, p. 187.

¹⁵³ N. Ursulescu, P. V. Bataru, *op.cit.*, p. 92.

¹⁵⁴ M. Andronic, *Sondajul arheologic în așezarea medievală de la Todirești (jud. Suceava)*, în *Suceava*, XXI, 1994, p. 573.

¹⁵⁵ M. D. Matei, E. I. Emandi, O. Monoranu, *op.cit.*, p. 63–64.

¹⁵⁶ M. D. Matei, Al. Rădulescu, *op.cit.*, p. 286.

¹⁵⁷ R. Popovici Baltă, *Cercetări arheologice în așezările rurale medievale de la Borniș, com. Dragomirești, jud. Neamț*, în *Materiale*, XIV, Tulcea, 1980, p. 574.

¹⁵⁸ C. C. Mateescu, *Un bordei din epoca lui Mircea cel*

Bătrân descoperit la Vădastra, în *Materiale*, IX, 1970, p. 341, fig. 1.

¹⁵⁹ N. Dunăre, *Colecția de cahle a Muzeului Etnografic al Transilvaniei din Cluj*, în *Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei pe anii 1957–1958*, p. 164, fig. 2, 3; P. Petrescu, *Arhitectura fărâncască de lemn din România*, București, 1974, p. 27, 30.

¹⁶⁰ K. Kos, *Cahle din Ciuc*, în *SCIA*, 1–2, 1954, fig. 1–2.

¹⁶¹ P. Voit, I. Holl, *Anciens carreaux de poêle hongrois*, Budapesta, 1963, fig. 46.

¹⁶² *Călători străini despre țările române*, vol. VI, București, 1976, p. 27.

¹⁶³ N. Dunăre, *op.cit.*, fig. 3.

locuinței. Reverendul Edmund Chishull nota în anul 1702 despre casele din Rucăr că sunt „făcute toate după felul românesc, adică din trunchiuri de copaci așezați unii peste alții și cu un acoperiș înalt și povârnat din șindrilă, și fără coșuri sau burlane pe dinăuntru pentru a scoate fumul și deschise doar în mai multe locuri ale acoperișului pentru a înlocui această lipsă”¹⁶⁴. Despre casele din secuime, un călugăr franciscan anonim, care își făcea însemnările în latinește, nota în anul 1738: „din cauza aceasta (a vânturilor foarte puternice) pe aici nimeni nu se încumetă să ridice coșuri înafara acoperișului: acestea sunt ridicate doar la vreo jumătate de braț peste ultimele grinzi ale casei și fumul trebuie să se risipească doar prin câteva găurele”¹⁶⁵. Lipsa hornurilor reiese și dintr-o observație indirectă, din anul 1759 datorată lui Iosif Podoski, secretarul soliei lui Adam Golarowski, referitor la porumbeii de casă din satul moldovean Corpaci, care sunt obligați să-și facă cuiburi în niște stânci, deoarece „nu pot nicăieri să își așeze cuibul pe clădiri care sunt foarte joase, nici sub acoperișuri din pricina fumului strașnic care se ridică de sub ele”¹⁶⁶. Reiese clar practica folosirii unor hornuri joase, cu ajutorul cărora fumul era condus doar până în pod, și nu era evacuat în afară. Se creă în felul acesta un strat izolator de bioxid de carbon, care contribuia atât la menținerea căldurii în spațiul de locuit cât și la păstrarea unor alimente, precum carnea¹⁶⁷, și nu în ultimul rând servea la o mai bună conservare a acoperișului, realizat din șindrilă.

Dar locuințe încălzite cu vetre sau cuptoare nu sunt caracteristice doar spațiului rural. La Bacău în vatra orașului medieval, unde mai apoi se va ridica Curtea Domnească¹⁶⁸, la Târgu Trotuș¹⁶⁹ au fost descoperite locuințe în care fuseseră amenajate vetre, după cum la Suceava, în zona Șipot, în cartierul meșterilor olari și fierari a existat în secolul XVI cel puțin o locuință în care se găsea un cuptor situat pe o platformă de lut cruțat¹⁷⁰.

Dacă stabilirea, din punctul de vedere al apartenenței la o anumită categorie socială a deținătorilor locuințelor din mediul rural, încălzite cu vetre sau cuptoare nu ridică probleme, toți cei care s-au ocupat de studierea satului medieval românesc fiind unanimi în a le considera ca fiind proprietatea unor țărani, mai mult sau mai puțin înstăriți, o problemă interesantă care se pune este aceea a atribuirii locuințelor în care au fost descoperite vestigiile unor sobe realizate din cărămidă ori din cahle.

În cazul locuinței nr. 2, descoperită la Liteni „La Șaibă”, datând din deceniul trei al secolului XV, s-a făcut constatarea că aceasta forma o parte dintr-un adevărat complex, compus din locuința nr. 1 – fără instalație de încălzit, locuința nr. 2 cu sobă din cărămidă, locuința nr. 3 cu vatră și construcția nr. 4 – un adăpost pentru animale mici pe timp de iarnă¹⁷¹ și s-a emis ipoteza că toate împreună constituiau gospodăria unei familii înstărite; „că ne găsim în fața curții unui mic feudal”¹⁷².

Un loc aparte îl constituie locuințele prevăzute cu sobe din cahle simple, pahar și convexe descoperite la Săbăoani și datate la sfârșitul secolului XIV și începutul celui următor, perioadă când această modernă instalație de încălzit se răspândea în Moldova¹⁷³. Faptul că, asociate, în aceeași locuință, au fost descoperite cahle și ceramică de uz comun, cenușie, fină, cu decor ștampilat, atribuită coloniștilor germani¹⁷⁴, este revelator, considerăm noi. Dacă acceptăm ideea că la Săbăoani, localitate din Moldova cu populație catolică, menționată constant ca atare în scrierile misionarilor catolici¹⁷⁵ s-a stabilit o populație alogenă, diferită din punct de vedere confesional de marea masă a localnicilor ortodocși, înseamnă că aceasta cunoștea din locurile de origine atât practica producerii unei olării de bună calitate, dar și aceea a încălzirii locuințelor cu sobe din cahle, obiceiuri pe care le-a transplantat și în noua patrie. În cazul acesta, prezența sobelor din cahle, la sfârșitul secolului XIV și începutul celui următor, când acestea începeau să fie folosite în medii aulice și în locuințe de orășeni, nu va mai apărea insolită în cuprinsul unor așezări sătești, ci ținând de firescul lucrurilor.

¹⁶⁴ Călători străini despre țările române, vol. VIII, București, 1983, p. 201.

¹⁶⁵ Călători străini despre țările române, vol. IX, București, 1997, p. 226.

¹⁶⁶ *Ibidem*, p. 417.

¹⁶⁷ Eug. Neamțu, V. Neamțu, S. Cheptea, *Orașul medieval Baia în secolele XIV–XVII*, vol. II, Iași, 1984, p. 39.

¹⁶⁸ Al. Artimon și I. Mitrea, *Așezarea medievală din secolele XIV–XV de la Curtea Domnească - Bacău*, în *Carpica*, VIII, 1976, p. 198; Al. Artimon, *Contribuții arheologice la istoria orașului Bacău*, în *Carpica*, XIII, 1981, p. 12.

¹⁶⁹ *Idem*, *Orașul medieval Tg. Trotuș în lumina datelor istorico-arheologice*, în *Carpica*, XIV, 1982, p. 99–100.

¹⁷⁰ M. D. Matei și colab., *Șantierul arheologic Suceava*, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 746–747, fig. 7.

¹⁷¹ M. D. Matei, E. I. Emandi, O. Monoranu, *op.cit.*, p. 51–61.

¹⁷² *Ibidem*, p. 62.

¹⁷³ P. V. Batarciuc, *Cahle din Moldova medievală. Secolele XIV–XVII*, în Suceava, 1999, p. 48–49.

¹⁷⁴ D. Hordilă, *op.cit.*

¹⁷⁵ Cf. Călători străini despre țările române, vol. V, 1975, p. 95 – raportul întocmit de Benedetto Emanuele Remodi; p. 184 – raportul întocmit de Bartolomeo Bassetti; p. 242 – raportul întocmit de Petru Bogdan Bakšić; p. 438 – raportul întocmit de Bonaventura din Campofranco etc.

Locuința II de la Negoești, de dimensiuni mari, cu un inventar deosebit de bogat: vase smălțuite și din caolin, porțelan de Iznik, cuțite cu plăsele de os care se deosebesc prin finețea execuției de piese similare datând din aceeași perioadă, diverse unelte din fier, un inel de aur a fost considerat ca aparținând unui membru de frunte al comunității rurale de aici¹⁷⁶, fără a se face precizări suplimentare. La fel de dificilă este și atribuirea altor locuințe, precum cea de la Vornicenii Mari „Dealul Velniței” ori a locuințelor nr. 1 și nr. 2 de la Negrești. Atribuirea acestor locuințe unor meșteșugari care lucrau pentru nevoile comunităților respective sau chiar pentru piața de la târg, fie unor țărani înstăriți sau chiar unor răzeși, acei boieri decăzuți care ajung să stăpânească doar o porțiune din vechile proprietăți, se constituie în tot atâtea ipoteze care se cer verificate de cercetări viitoare. După cum o sarcină a cercetărilor viitoare este și aceea de a stabili dacă fragmentele de cahle descoperite în așezări sătești din Moldova în urma cercetărilor de teren pot fi puse în legătură cu existența unor reședințe boierești, sau, de ce nu, au servit la realizarea unor instalații de încălzit, sobe sau vetre cu camnițe, în locuințele unor țărani. Faptul că fragmente de cahle au fost descoperite în zone denumite sugestiv „Siliște” asociate cu ceramică de uz comun, ne face să considerăm că, în secolul XVII, instalațiile de încălzit realizate din aceste materiale deveniseră o realitate și în mediul rural.

Dar sobe din cahle au fost descoperite în locuințe din mediul rural și în Țara Românească: în bordeie de la Bradu, din secolele XIV–XV¹⁷⁷, Măicânești, din secolele XV–XVI¹⁷⁸ sau în locuințe de suprafață de la Tânganu, de asemenea din secolele XV–XVI¹⁷⁹. Despre unele din cahlele descoperite s-a presupus că aveau și alte întrebuințări, fie gospodărești, fie decorative. Astfel s-a considerat că cel puțin o parte a cahlelor oală a putut îndeplini și alte rosturi, după cum e cazul celor de la Tânganu denumite „cahle de rezonanță”¹⁸⁰ sau au avut destinații casnice, precum cele de la Măicânești¹⁸¹, în timp ce cahlele disc au fost descrise ca fiind obiecte ornamentale¹⁸², deoarece și colegii care își desfășoară activitatea în Muntenia au considerat greu de admis eventualitatea existenței unor instalații de încălzit evolute, așa cum erau sobele din cahle în bordeie.

În sprijinul ipotezei că în satele din Moldova – dar nu numai în ele – cel puțin unele locuințe erau prevăzute cu sobe avem și o informație sumară și plină de pitoresc, datorată călătorului englez Robert Baggrave, cel care, străbătând în anul 1652 teritoriul locuit de români, de la Dunăre la Cernăuți, vorbind despre un sat de lângă Bârlad scria: „Am poposit într-un sat sărac într-o casă plină de femei care erau aproape goale și care în loc de îmbrăcăminte nu aveau decât o sobă pentru a se încălzi”¹⁸³.

Variate ca tip și formă de execuție, instalațiile de încălzit din mediul rural ridică numeroase probleme celor care se ocupă cu studierea evului mediu românesc, în vederea cunoașterii unor aspecte diverse ale vieții de zi cu zi. Și dacă istoricul se bazează în demersul său pe documentele scrise, arheologului îi revine datoria să adune dovezile vieții materiale, pentru a reconstitui din fragmente, de cele mai multe ori dispartate, tabloul cât mai complet și veridic al vieții cotidiene din evul mediu. Între fragmentele vieții cotidiene, considerăm că și instalațiile de încălzit își au locul lor, bine meritat.

INSTALLATIONS DE CHAUFFAGE DANS LES HABITATIONS DU MILIEU RURAL DE MOLDAVIE AUX XIVe–XVIIe SIÈCLES

RÉSUMÉ

A base des résultats des recherches archéologiques publiées le long des années, l'auteur énumère brièvement les habitations découvertes dans les agglomérations rurales de la Moldavie, en soulignant la façon dont ces habitations était chauffées.

L'auteur confirme l'opinion des autres savants, qui considèrent que la présence d'une installation de chauffage rend à une

¹⁷⁶ R. Popovici, *Așezarea rurală Negoești (secolele XV–XVII). Rezultatele cercetărilor arheologice din anii 1972–1977*, în *MemAntiq*, IX–XI, 1977–1979, p. 268, fig. 3/3–5; 5/1–3, 6–8, 10–12; 6.

¹⁷⁷ I. Chicideanu, *O așezare din secolul XIV–XV de la Bradu, județul Buzău*, în *CAMNI*, III, 1979, p. 428, fig. 5/2, 3, 7, 11, 13.

¹⁷⁸ M. Constantiniu, P. I. Panait, I. Cristache-Panait, *Șantierul arheologic Băneasa-Străulești*, în *CAB*, III, 1965, p. 218, fig. 116.

¹⁷⁹ P. I. Panait și colab, *Complexul medieval Tânganu*, în *CAB*, II, 1965, p. 235, fig. 11; P. I. Panait și M. Turcu, *Cercetări arheologice la Tânganu*, în *București*, VI, 1968, p. 88, fig. 3/1–3.

¹⁸⁰ P. I. Panait și colab, *op.cit.*, fig. 11/1.

¹⁸¹ M. Constantiniu, P. I. Panait, I. Cristache-Panait, *op.cit.*, p. 218.

¹⁸² *Ibidem*, p. 218 și nota 2.

¹⁸³ *Călători străini despre țările române*, vol. V, București, 1975, p. 487.

construction le caractère d'habitation, ayant admis l'hypothèse qu'une partie des bâtiments où il n'y avait pas d'installation de chauffage, a pu quand même jouer le rôle d'habitation temporaire pour la belle saison.

On présente des constructions dépourvues d'un moyen de chauffage, ainsi que les types d'habitation où l'on a découvert des installations de chauffage: des huttes, des habitations enfoncées et de surface. Dans toutes ces catégories d'habitation on a utilisé des âtres, des fours, des poêles, qui étaient fabriqués en briques ou de carreaux glacés.

On a remarqué le fait que ces systèmes de chauffage étaient d'une même époque, étant donné que, dans les habitations de la fin du XIVe siècle et du XVe siècle, on utilisait des âtres, des fours, ainsi que des poêles en briques ou carreaux de poêle.

On discute de la possibilité que des poêles en carreaux fussent utilisées dans les demeures des paysans, le cas du village de Săbăoani, département de Neamț, à population allogène, catholique, qui a importé ce moyen de chauffage des régions d'origine, mais aussi dans les demeures des certains paysans riches de Vornicenii Mari, Negoești, Negrești, mais non pas seulement dans ces demeures, et des nombreuses découvertes faites lors de certaines recherches de terrain dans le milieu rural soutiennent cette hypothèse.

En utilisant des informations ethnographiques ainsi que les notes de voyage des étrangers de passage en Moldavie, l'auteur énonce l'hypothèse de l'existence dans les habitations des âtres à hotte, fabriqués de branchages entrelacés et couverts d'argile, où l'on pouvait encastrer des carreaux glacés.

On considère que seules les recherches d'une grande ampleur, qui couvrent une partie importante de, ou qui épuisent le territoire d'une agglomération rurale médiévale, pourront apporter des nouvelles contributions au problème de l'emploi des installations de chauffage, en relation avec le type d'habitation ainsi qu'avec l'évolution chronologique.